

LUKIŠKIŲ AIKŠTĖS ESTETINĖS TRANSFORMACIJOS PROBLEMA EUROPOS MIESTO AIKŠČIŲ TRADICIJOS DISKURSE

T. Grunskis

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

1. Įvadas

Lietuvos didžiųjų miestų pagrindinių visuomeninių erdvių kaitos ir estetinių transformacijų problema, iškilusi, atsiradus poreikiui naujai įprasinti iki tol totalitarinę ideologiją ženklusias erdves miestų centruose (kuri taip ir liko neišspręsta, nors ir buvo rengti įvairūs architektūriniai konkursai), verčia ieškoti bendresnių jos priežasčių nei konkreti architektūrinė kokybė ar struktūriniai-planiniai sprendiniai konkrečiose situacijose (jie, be abejonės, yra svarbūs, tačiau, mano manymu, labiau vertintini kaip bendresnių ideologinių konceptų implikacijos ir pasekmė). Svarbesnis vaidmuo čia tenka konkrečių sąlygų ir problemų formuluotėms, nurodančioms gaires architektūriniam sprendiniui. Joms pagrįsti reikalinga kriterijų sistema, kuria remiantis būtų nagrinėjamas konkretus pavyzdys problemiška situacijai. Vienas iš tokių aktualių pavyzdžių Vilniaus mieste yra Lukiškių aikštė. Tebesitęsianti polemika apie jos estetinį transformavimą ir šios erdvės pritaikymą šiandienos Lietuvos ir Vilniaus miesto sociokultūriniais poreikiais bei konkrečių kompozicinių-struktūrinių sprendinių paieškos kaip tik ir išklėla minėtą problemą: nėra bendros kriterijų sistemos, kuria remiantis būtų galima aiškiai argumentuoti Lukiškių aikštės paskirtį, o tai reiškia – ir estetinį-semantinį jos vaizdą bei kompozicinių-struktūrinių priemonių arsenalą. Taigi šio straipsnio tikslas – paanalizuoti Lukiškių aikštės estetinio transformavimo problemą remiantis Europos miesto aikščių tradicijos palikimu, kreipiant dėmesį ne tiek į konkretų sprendinį, kiek į socialinio užsakymo subjektą. Tradicija būtų viena iš minėtos kriterijų sistemos dalių, o ir pati sąvoka skirtina į dvi dalis: 1) sociokultūrinė aikščių tradicija – tai globalinių socialinių-politinių ir kultūrinių įvykių raidos įtaka tam tikrų aikštės tipų bei jų estetinių-semiologinių sprendinių kokybių atsiradimui ir 2) aikštės erdvės formavimo tradicija – tai konkrečių laikotarpių tipišku aikštės erdvės struktūros, semantikos ir ti-

pologijos formavimo sprendinių sistema. Pirmoji aikščių tradicijos sąvokos dalis aptariama straipsnyje „Sociokultūrinė Europos miestų aikščių tradicija“ [1]. Šiame straipsnyje susiaurinamos analizuojamos problemos ribos, taigi nagrinėjama antroji aikščių tradicijos sąvoka – aikštės erdvės formavimo tradicija, pirmąją prisimenant tik tiek, kiek to reikia šių sąvokų tarpusavio sąsajų įvardijimui bei paaiškinimui.

2. Europos miesto aikščių formavimo tradicija

Sociokultūrinio aspektu Vakarų Europos kultūros tradicijos ašimi laikomas policentrizmas, arba kultūrinis daugiacentriškumas, kas iš esmės yra *stipraus miesto – kultūrinio centro tradicija*. Toks europietiškas miestas paprastai yra suformavęs visus savo struktūrinius ir semantinius elementus, per kuriuos jis yra atpažįstamas, taip pat ir savo visuomeninių erdvių sistemą. Ši sistema – tai miesto pagrindinių visuomeninių erdvių visuma, susiklosčiusi kaip ilgalaikės europietiško miesto sociokultūrinės raidos rezultatas. Jos dalys – pagrindinės miesto kultūrinio ir struktūrinio branduolio aikštės ir gatvės. Lemiamas vaidmuo šioje sistemoje tenka miesto aikštėms, iš dalies lemiančioms miesto erdvės atpažįstamumą ir artikuliuojančioms jas suformavusio socialinio priklausomybę vienai ar kitai kultūrinei-politinei tradicijai. Viena tokių kertinių socialinės tvarkos tradicijų Europoje – *liberaliosios demokratijos tradicija*. Ji laikytina viena iš europinės valstybės tradicinių doktrinų, lėmusių miesto kultūros suklestėjimą ir unikalios europietiško miesto visuomeninių erdvių sistemos atsiradimą. Šioje idėjinėje aplinkoje šiuolaikinio vakarietiško miesto sampratą praplėsdčiau iki *kultūrinio centro* sąvokos. Tai būtų miestas arba jo branduolys (tai yra erdvė, semantiškai suvokiama kaip miestas), kuris nėra uždaras struktūriškai, bet kuriame tęsiama kultūrinė koncentracija – „kaupimas“ (pagal L. Mumfordą [2]) ir bendruomeninės savivaldos tradicija. Būtent ji miesto so-

ciokultūrinėje raidoje reiškėsi kaip viena varomųjų jėgų miesto kultūrai suklestėti.

Europietiškos aikštės erdvės formavimo tradicijos sąvokai pasiaiškinti taikykime Sigfriedo Gidiono erdvės formavimo teoriją [3]. Atlikęs erdvės ir masės priešstatos bei jų santykio analizę jis suformulavo trijų pagrindinių erdvės koncepcijų teoriją, apibūdindamas tris pagrindinius architektūros raidos laikotarpius bei erdvės formavimo postulatus: 1. *Senasis erdvės suvokimas* – tiksliai proporcingai sukonstruotų objektų išdėstymas begalinėje erdvėje. Į uždaros vidinės erdvės architektūrą nekreipiama dėmesio (koncepcija sietina su Gizos kompleksu Egipte ir panašiais ansambliais). 2. *Miesto vidinės erdvės, tapačios pastato vidinei erdvei, atradimas*. Koncepcija apimtų laikotarpį tarp Romos Panteono ir XVIII a. (XIX a. suvokiamas kaip perėinamsis laikotarpis). 3. *Mūsų amžiaus pradžioje atsiradusi erdvinė koncepcija*, kilusi kartu su optine revoliucija, kai buvo atsisakyta linijinės perspektyvos tradicijos. Čia naujai atrandamas laisvai erdvėje išdėstytų kūnų išraiškingumas, lygiagrečiai sprendžiant ir jų vidines erdves. Prisimintina tik tai, kad antroji erdvės koncepcija yra ta pati Fransuazos Šoe „viduramžiška erdvės semiologinė sistema“ [4] su komunikatyviaja viešą-

ja erdve, o trečioji – atitinka miesto „metakalbos“ semiologinę sistemą, būdingą XX a. pabaigoje formuotoms miesto dalims ir erdvėms. Ši teorija primenama, norint pagrįsti erdvės formavimo principų sąsają su socialinės tvarkos modeliais ir sociumo kultūrine orientacija [1]. Be to, aptariama teorija įvardija struktūrinę aikštės erdvės ir dominantės santykio tradiciją, kur pagal pirmąją S. Gidiono erdvės koncepciją svarbiausia yra monodominantė (absoliučios politinės ir religinės valdžios reprezentantas), antroji suvoktina kaip tuštuma su daugeliu dominančių, natūraliai ar planingai išdėstomų erdvės pakraščiuose ir trečiojoje erdvės koncepcijoje monodominantė – intravertiška aplinkos atžvilgiu, kur socialinės tvarkos nulemtas netradicinis žemėtvarkos principas ar valdžios autoritetas bei galia leidžia dominantei arba objektui fiziškai ir semantiškai nereaguoti į urbanistinį miesto kontekstą. Kaip tik trečioji erdvės formavimo koncepcija dominavo totalitarinėse valstybėse, kur ideologinis erdvės įprasminimas tapo svarbiausiu uždaviniu (1 pav.). (Būtent tokia ir buvo ankstesnė Lukiškių aikštės paskirtis). Tuo tarpu vyraujant tradicinei liberaliosios demokratijos tradicijai, erdvės formuojamos pagal minėtą antrąją koncepciją (2 pav.).

1 pav. Vandame aikštė Paryžiuje (XVIII a.)
Fig 1. The Vandame Square in Paris (the 18th c)

2 pav. Piazza Navona aikštė Romoje
 Fig 2. The Piazza Novana Square in Rome

Tad europietiška miesto aikščių formavimo tradicija, kaip ir sociokultūrinė aikščių tradicija, tiesiogiai sietina su pripažintu ir taikomu valstybės modeliu bei socialine tvarka, su istorinio-kultūrinio miesto sandaros natūralia raida ir kultūrine visuomenės orientacija. Tai bendrosios sąlygos, kurios turi įtakos vienokios ar kitokios erdvės formavimo koncepcijos pasirinkimui. Tradiciniam europietiškam *kultūriniam centrai*, kaip ir jį semantizuojantiems struktūriniais elementams (pavadinime juos *miestą semantizuojančių visuomeninių erdvių sistema*), tradiciškai būtinos ir būdingos tokios savybės kaip *uždarumas*, tradiciškai suvokiamas kaip vertybė, reiškianti aiškias regos lauko – „kadro“ ribas stebėtojo sąmonėje, kuri priešpastatoma atviros erdvės neribotumui, kur *uždarumas*, arba aiškios erdvės ribos, tradiciškai atitinka „saugumo“ (tvirtovės) semantinę konstrukciją; *nevienodumas*, arba *įvairovė*, balansuojanti ant chaoso ribos, bet neperžengianti jos, kur sąvokos pirmą kartą prasmė siejasi su veiklos rūšių – funkcijų nevienodumu ir kelių hierarchinių vizualinių eilių (taip pat psichologinių bei semantinių) formavimo žmoguje galimybe (atstumo, dydžio, laiko, vertybės); *tankumas ir pripildymas*, reiškiantis erdvių charakteristikų, simbolių, semantinių orientyrų, vizualinių „kadru“ ir tūrio bei masės įtampos kaitas ir gausą. Pritarimą panašiai erdvės formavimo tradicijai išvelgiu ir Camillo Sitte teoriniuose ir praktiniuose darbuose. Jis teigia, kad „tuščia erdvė (neužstatytas plotas. – T. G.) dar nėra aikštė“

ir kad „jai dar trūksta individualumo, prasmingumo bei puošnumo“, ir vienareikšmiškai pasisako už erdvės uždarumą, kaip pagrindinę (prigimtine) aikštės sąlygą [5]. Žiūrint iš XX a. pabaigos mokslinio empirizmo pozicijų, Sitte teiginiai gali pasirodyti labiau populiarinantis idėjas nei profesionalūs, tačiau jų romantiškumas pateisintinas, prisiminus XIX a. sociokultūrinę aplinką bei vyravusį utilitarizmą. Šioje citatoje prasmingumą siūlyčiau interpretuoti kaip funkcijų gausos suteikimą aikštės erdvei, puošnumą – kaip erdvės pripildymą simboliniais-semantiniais orientyrais ir architektūra, kas lemtų aikštės individualią išvaizdą. Be to, reikia prisiminti, jog viena kertinių ir vertingiausių C. Sitte idėjų yra ypač aktuali ir dabar. Išanalizavęs istorinių miestų erdvių suformavimo pavyzdžius, Sitte siūlo iš esmės keisti XIX a. paplitusią urbanistikos koncepciją, akcentuodamas ne struktūrinį-planinį, bet miesto erdvės formavimą. Tad nuostatos, jog *urbanistika nėra vien miesto struktūros planavimo, bet ir erdvės formavimo mokslas* ir kad *tuščia, nevisiškai suformuota erdvė dar nėra aikštė* taip pat laikytinos miesto visuomeninės erdvės kokybės tradicija. Apie erdvės uždarumą, neribotumą ir jos santykį su stebėtoju kalba ir G. I. Zosimovas [6], kuris, remdamasis istorine planavimo raida, teigia erdvės negatyvumą ir pozityvumą. Erdvės pozityvumas ir negatyvumas – tai du tarpusavyje susiję ir vienas į kitą pereinantys reiškiniai. Šios savybės neparodo erdvės kokybės, bet veikiau stebėtojo reakciją į ją. Pavyzdžiui,

dėl ribos nebuvimo „susvetimėja“ stebima erdvė, o keletas vizualinių barjerų suformuoja „kadro“ daugiaplaniškumą ir vizualinį bei psichologinį erdvės patrauklumą. Tai būtų dar vienas argumentas visuomeninės erdvės uždaramo bei įvairovės naudai. Be to, Zosimovas teigia, kad „jeigu erdvė, turinti aiškiai išskiriamas ribas, negali plėstis į išorę, tai reikš, kad joje prasidės funkcijos intensifikacijos procesas ir laikui bėgant bus suformuotas jos „interjeras“. Ar tai nereikštų, jog susiklosčius palankioms sociokultūrinėms sąlygoms tam tikros neišnaudotos arba neefektyviai išnaudotos tiek funkcijos – utilitarija, tiek ir semantikos (psichologine) prasme *kultūrinio centro* erdvės natūraliai susidurs ne tik su estetinio, bet ir su struktūrinio performavimo arba galutinio sutvarkymo problema? O aktualiausias šios problemos objektas, kaip, minėjome, – pagrindinės miesto aikštės. Lukiškių aikštė neefektyvi nei funkciniu, nei psichologiniu-semantiniu požiūriais, o Lietuvoje sociokultūrinės sąlygos yra palankios panašių, net ir istoriškų erdvių transformavimui, nes aikštė yra visuomeninė erdvė, kuri tenkina tiek socialinius, tiek ir struktūrinius miesto, kaip kultūrinės bendruomenės, poreikius ir įkūnija visuomenės socialinės tvarkos modelį, kuris gali būti ir pradinėje stadijoje, ir programuojamas ateičiai. Čia svarbu yra ir tai, kad viena kuri socialinė grupė, laikantis demokratijos tradicijų, negali viena pati nuspręsti bendramiestinės erdvės likimo (dabar priimtas direktyvinis Lukiškių aikštės problemos sprendimo būdas šia prasme neaptarinėtinas iš esmės). Be to, tiek semantiniai erdvės prototipai, tiek ir struktūrinė tokios aikštės sandara (kompozicinės ir kt priemonės) privalo įvykdyti pirmąją minėtą sąlygą tenkinti kuo platesnius visuomenės ir miesto poreikius. Svarbi čia ir laiko dimensija, t. y. sąlyga, kad konkretus sprendinys nebūtų orientuotas vien į galbūt šiuo metu aktualias, bet kartu ir vietinės reikšmės socialines ar ideologines problemas (tokias kaip „susikaupimo ir rimties“ ar „tautos tremties ir skausmo“ demonstravimo vieta, reprezentacija prieš pasaulį). Taigi būtina garantuoti erdvės, kaip vertybės, ilgalaikiškumą ir suteikti galimybę kitoms kartoms dalyvauti aikštės kūrimo procese, o tai irgi yra europinė tradicija.

2.1. Tradicinės aikščių kategorijos

Minėti europietiško *kultūrinio centro* pagrindinių visuomeninių erdvių sistemos elementai paprastai taip pat yra miesto visuomeninių erdvių hierarchijos sudedamosios dalys. Visuomeninės erdvės priklausomybės šios hierarchijos vienai ar kitai kategorijai lemia sąly-

ga, kad erdvė tenkintų plačiausius miesto bendruomenės poreikius, būtų visuomeninė ir semantizuota. Daugelis ties estetinės transformacijos riba atsidūrusių miestų erdvių iki tol buvo svarbiausios minėtoje miesto visuomeninių erdvių hierarchijoje. Pašalinus pagrindinius jas semantizavusius elementus – jų skulptūrinės dominantes – iškilo šių erdvių paskirties, arba funkcijos, klausimas. Kadangi *kultūriniame centre* visuomeninių erdvių ir aikščių yra daug, tradiciškai aikštės skirstomos į valstybines-reprezentacines, bendramiestines – skirtas miesto bendruomenės kultūriniais ir utilitariniams poreikiams, ir vietines – eksponuojančias tam tikrą vertybę ar reiškinį. Funkciniu požiūriu tradiciškai jų būta trijų tipų: turgaus (*Mercato*), rotušės (*Signoria*) ir katedros (*Domplatz*). Šie tipai istorijoje dažnai keičia vieni kitus, yra transformuojami ar apskritai išnyksta ir tai priklauso nuo miesto bendruomenės, miesto idėjos ar valstybinės tvarkos poreikių. Tačiau paprastai išvardyti erdvės tipai yra polifunkciški (kaip ir pats *kultūrinis centras*), t. y. atitinka anksčiau minėtus erdvės pripildymo, nevienodumo ir uždaramo principus. Tiek naujaisiais laikais, pradedant Renesansu, tiek ir antikoje monocentrinėje valstybėje (imperijoje) atsiranda aiškios funkcijos išskaidymo arba monofunkciškumo tendencijos. Aikštė, netekdama daugelio funkcijų – nevienodumo, tankumo ir pripildymo ir kt. – kultūrėja ir virsta eksponatu. V. L. Glazyčevas [7] nurodo į šio proceso pradžią – laikus, kai antikinis miestas netenka realaus savarankiškumo, antra vertus, Toynbee [8] pateikta faktinės medžiagos gausa rodo, kad agoros – organizuotos meninės visumos suformavimas, kaip ir susirinkimų salės interjero sprendimas, tampa norma kaip tik tuo metu, kai ir viena, ir kita, prarasdamos savo realią politinę reikšmę (agoroje iš pradžių posėdžiavo miesto taryba), įforminamos ir vėliau išlaiko savo ženklinį (simbolinį) ir ypač – kultūrinį vaidmenį.

Tad pažymime, jog, netekdama funkcijų, aikštė kultūrėja ir kultūrėdama virsta parku. Kitaip sakant, daugelis valstybinių-bendramiestinių aikščių erdvių tampa *vyriausybės šventovėmis* [1], deklaruojančiomis vieną ar kitą valstybės ideologinę doktriną, kur vieninteliu estetizuojančiu elementu tampa monodominantė pastato arba paminklo pavidalu, neretai erdvės viduryje (tai trečioji S. Gidiono erdvės formavimo koncepcija) (3 pav.). Tačiau aikštės kategorija ir tipas erdvės formavimo tradicijoje yra kintantis dalykas ir nebūtinai yra dogma tiek miesto erdvių hierarchijai, tiek ir vietinėms erdvėms. Tai reiškia, kad buvusi valstybinė-reprezentacinė Lukiškių aikštė tradiciškai gali keisti net savo kategoriją ir tipą

3 pav. Parku virtusi Königsplatz aikštė Miunchene

Fig 3. The Königsplatz in Munich, a square which turned into a park

(kaip tai jau ne kartą buvo jos raidoje) ir tai priklauso nuo šiandieninių Vilniaus, kaip kultūrinio-istorinio, ne vien *administracinio miesto* poreikių. Kita vertus, šių dienų modernioji visuomenė, veikiama Vakarų policentrizmo ir demokratijos tradicijų, suformavo naują visuomeninės erdvės tipo poreikį mieste – socialinės veiklos ir miestiečių aikštę – *kultūrinę miestiečių šventovę* – miesto bendruomenės erdvę su viduramžiškos komunikacinės erdvės ir polifunkciškumo bruožais ir su moderniąją miesto kultūrą propaguojančiais atributais. Čia susiduriame su paradoksu – tam, kad atsirastų stipri miestą kurianti bendruomenė, jai reikia specifinės erdvės, tačiau tokios erdvės poreikį suformuoja pati bendruomenė, kuri, būdama silpna, negali to padaryti, todėl čia atsiranda idėjinis-utopinis, arba sociumą programuojantis lygmuo, kurio kriterijus formuoja kuo platesnė socialinė ir kultūrologinė, semantinė ir pan. miesto ir visuomenės analizė, t. y. objektyvios, bet kartu ir bendrosios sąlygos (4 pav.).

Kultūrinio centro erdvės kūrimo procese tradiciškai dalyvauja sociumas. Tokį poreikį suformuoja gilios

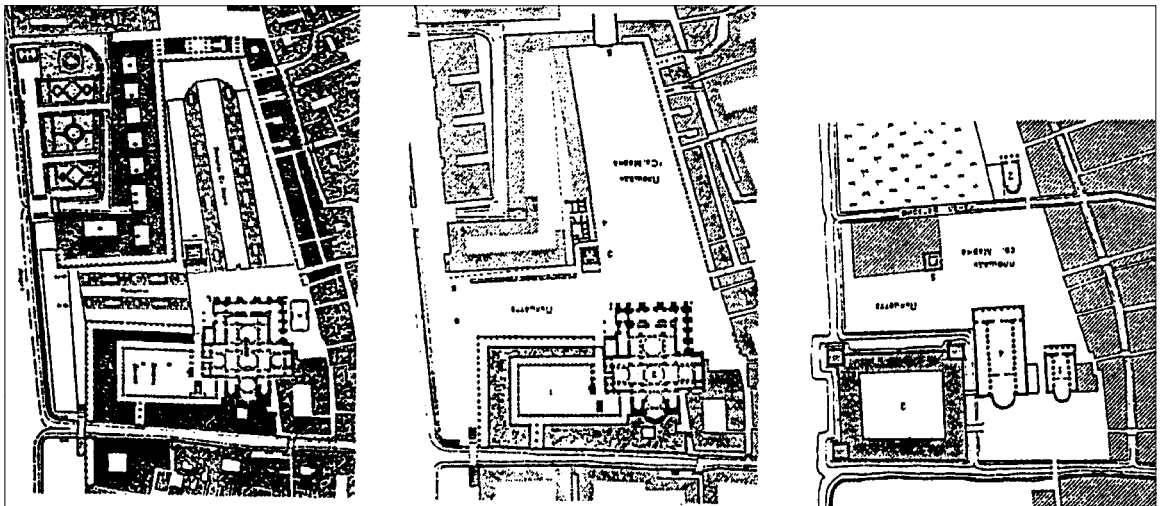
miesto savivaldos ir demokratijos tradicijos. Vienas geriausių, mano manymu, miestietiško mentaliteto aktyvaus reiškimosi gimtajame mieste pavyzdžių yra Šv. Morkaus aikštės Venecijoje formavimosi istorija. X–XI a. išsilaisvinimui iš Bizantijos valdžios įamžinti šalia Fiodoro bazilikos buvo pastatyta Šv. Morkaus bazilika. XII a. abi bazilikos buvo nugriautos ir pastatytas gerai žinomas Šv. Morkaus soboras. XV a., prireikus reprezentacinės miesto aikštės, pastatomas Senasis prokuracijos. Tik XVI a. aikštė galutinai susiformavo. Šiandien tai semantizuotas, polifunkciškos ir turtingos kompozicinių priemonių miesto aikštės pavyzdys, kurio atsiradimą ir išvaizdą lėmė kitados aktyvus moderniai mąstančių miestiečių mentalitetas bei gilios miesto kultūrinės tradicijos, taip pat ir geoekonominiai bei ideologiniai veiksniai. Svarbu čia tai, kad buvo pakeistas ne tik aikštės tipas ir jos kategorija miesto visuomeninių erdvių hierarchijoje, bet tiksliai ir laiku įvardytas būtent tokios visuomeninės erdvės poreikis, aiškiai nustatyti erdvės dydžiai, atsižvelgus į tradicinius erdvės formavimo principus (5 pav.).

4 pav. Kultūrinė miestiečių šventovė – aikštė prieš Pompidu centrą Paryžiuje
Fig 4. A townspeople's cultural temple - a square opposite the Pompidu Centre in Paris

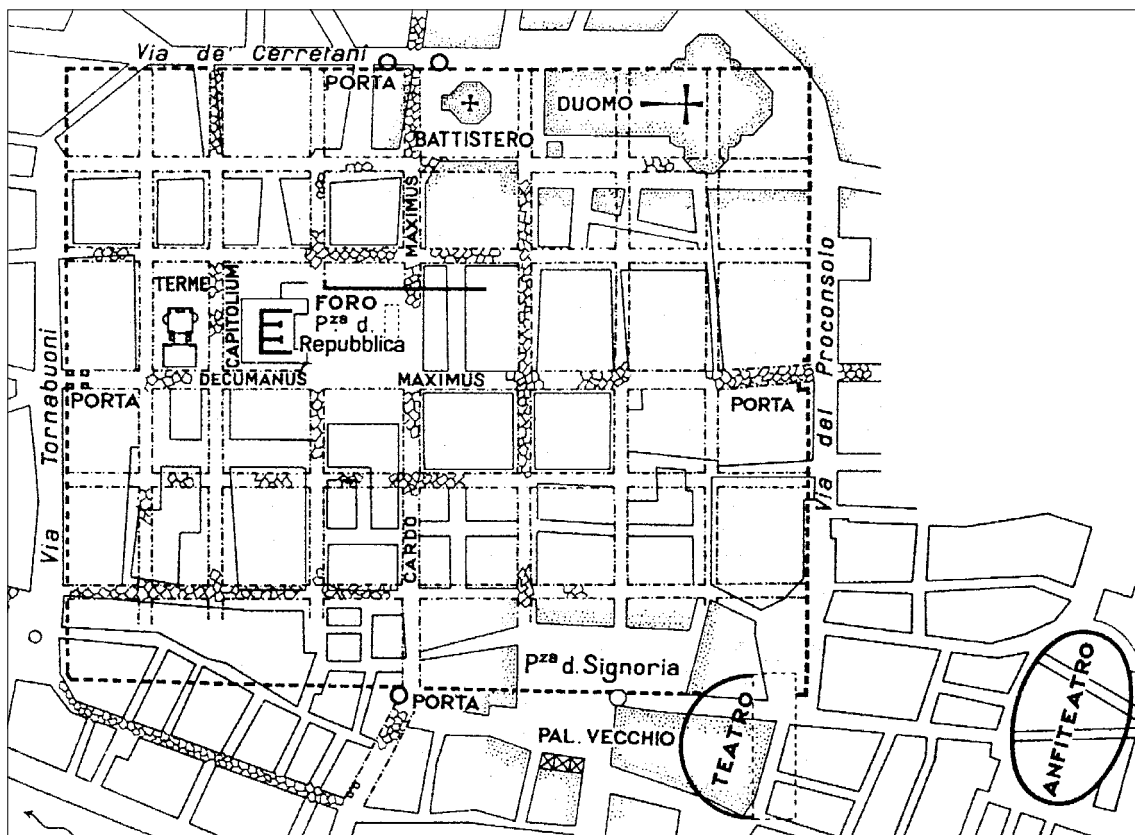
5 pav. Šv. Morkaus aikštē Venecijojē
Fig 5. The St Mark's Square in Venice

2.2. Aikštės kompozicijos ir struktūros tradicijos

Kultūrinio centro visuomeninių erdvių struktūros formavimo tradicija, kaip ir pats kultūrinis centras, remiasi vienu fundamentaliu *perimamumo* principu. Tai labiausiai išryškėja detaliau paanalizavus galias kultūrinės tradicijas turinčių miestų struktūros kaitą (6 pav.). Kultūrinio centro struktūros kitimai yra nulemti tiek *globalinių sociokultūrinių sąlygų* [1], tiek ir konkrečių kompozicinių priemonių, tam tikru laikotarpiu laikomų estetinė norma. Be anksčiau aptartų kultūrologinių ir ideologinių aspektų, visuomeninės erdvės struktūros formavimui yra reikšmingi tokie veiksniai, kaip urbanistinės struktūros mastelis, jos pobūdis – reguliarumas ir nereguliarumas – ir bendrieji visuomeninės erdvės formavimo kompoziciniai dėsniai, kurie priklauso nuo tam tikro laikotarpio miesto planavimo principų. Camillo Sitte kaip vieną iš erdvės nekomfortiškumo priežasčių pateikia XIX a. griežtą reguliarumą. Šiuo laikotarpiu utilitarizmas, vyravęs miesto ir jo dalių planuose, lėmė reguliarių savo struktūra aikščių atsiradimą naujosiose

miesto dalyse. Dėl greito šių miesto dalių planavimo ir augimo jų visuomeninės erdvės dažniausiai neturi semantinių erdvės orientyrų bei įvaizdžių arba jos savo struktūra ir kompozicija yra tokios „mechaniškos“ ir nesemantizuojamos, kad, pasikeitus miesto erdvės samprata lemiančioms sąlygoms, atsiranda poreikis keisti jų kokybę. Tačiau, analizuojant istorinius reguliarumo pavyzdžius (viduramžių tipiniai miesto tinklai, romėnų karo stovyklos struktūra, neretai tapusi miesto pirmine struktūra ir kt.), atrodytų, kad erdvės nepatrauklumo priežastis yra ne reguliarumas, bet minėtų semantinių erdvės orientyrų, pripildymo ir įvairovės nebuvimas. Būtent šias savybes, be kita ko, lemia miesto modulinio tinklo mastelis – *morfortipas*, pasireiškiantis tradicinio žemėvaldos principo taikymu *kultūriniame centre* ir apskritai mieste. Šis morfortipo dėsnis ir yra ašinė miesto erdvės struktūrinė tradicija. Realiai mieste ji pasireiškia užstatymo masteliu, kuris priklauso nuo sklypų ribų, ir natūraliu žemės rinkos dėsniu. Europinėje tradicijoje kultūrinis-istorinis miestas keitėsi kaip tik šia kryptimi, ir

6 pav. Romėnų kolonijos Florentia žemėlapis ir viduramžių Florencijos planas

Fig 6. The plan of Florence of the Middle Ages

iki socialinių utopijų laikotarpio kūrėsi natūralaus miesto įvaizdis. Tokią struktūrinę logiką atitinka ir daugelis Europos naujamiesčių.

Semantinių erdvės orientyrų (arba tam tikrą erdvę semantizuojančių elementų) suformavimas kaip tik labiausiai ir lemia erdvės psichologinį komfortiškumą. Šią funkciją paprastai atlieka erdvės ir dominančių kompoziciniai santykiai. V. Jurkštas [9] tai įvardija kaip nominaliąją perspektyvą, o Glazyčevas – kaip nominalų vizualinį kadrą. Tiek vieną, tiek ir kitą apibūdina dominantės aukščio ir atstumo nuo stebėtojo santykis (nominaliosios perspektyvos proporcijos), planiškumas ir išsiskiriančių elementų kiekis. Nereguliarumas čia veiksnius, tai viena iš psichologinį komfortą lemiančių savybių, pagal kurią gali būti kuriamos atskiros nominalios, suvokiamos kaip psichologiškai savarankiškos, erdvės ir nereguliarūs dariniai, kuriuos stebėtojas suvokia kaip reguliarius.

Kalbėdamas apie aikščių parametrus miesto atžvilgiu Camillo Sitte pažymi, kad „pagrindinės didelių miestų aikštės bus didesnės už pagrindines mažų miestų aikštės; kad kelios miesto aikštės gali būti maksimalaus dydžio, kitos turi būti mažesnės; aikštės dydis yra susijęs su dominuojančiu joje statinio (arba objekto. – T. G.) dydžiu, atsižvelgiant į aikštės kategoriją ir dydį <...>. Minimalus aikštės dydis turi būti ne mažesnis už pastato aukštį, o maksimalus – ne didesnis už dvigubą pastato aukštį, tačiau, jei kompozicijai, paskirčiai ar kt. to reikia, atstumas gali didėti“ [5]. Tiek C. Sitte, tiek ir kiti meninio erdvės planavimo apologetai kaip vieną esminių kompozicinių ir struktūrinių kriterijų įvardija vizualinį ir psichologinį stebėtojo miesto erdvės suvokimą. Taigi derinant anksčiau aptartus kriterijus su konkrečiais utilitariniais miesto ir jo bendruomenės poreikiais visuomeninių erdvių transformacijos įgautą tradicinio tęstinumo ir humaniškumo bruožų.

3. Lukiškių aikštė ir jos urbanistinis kontekstas

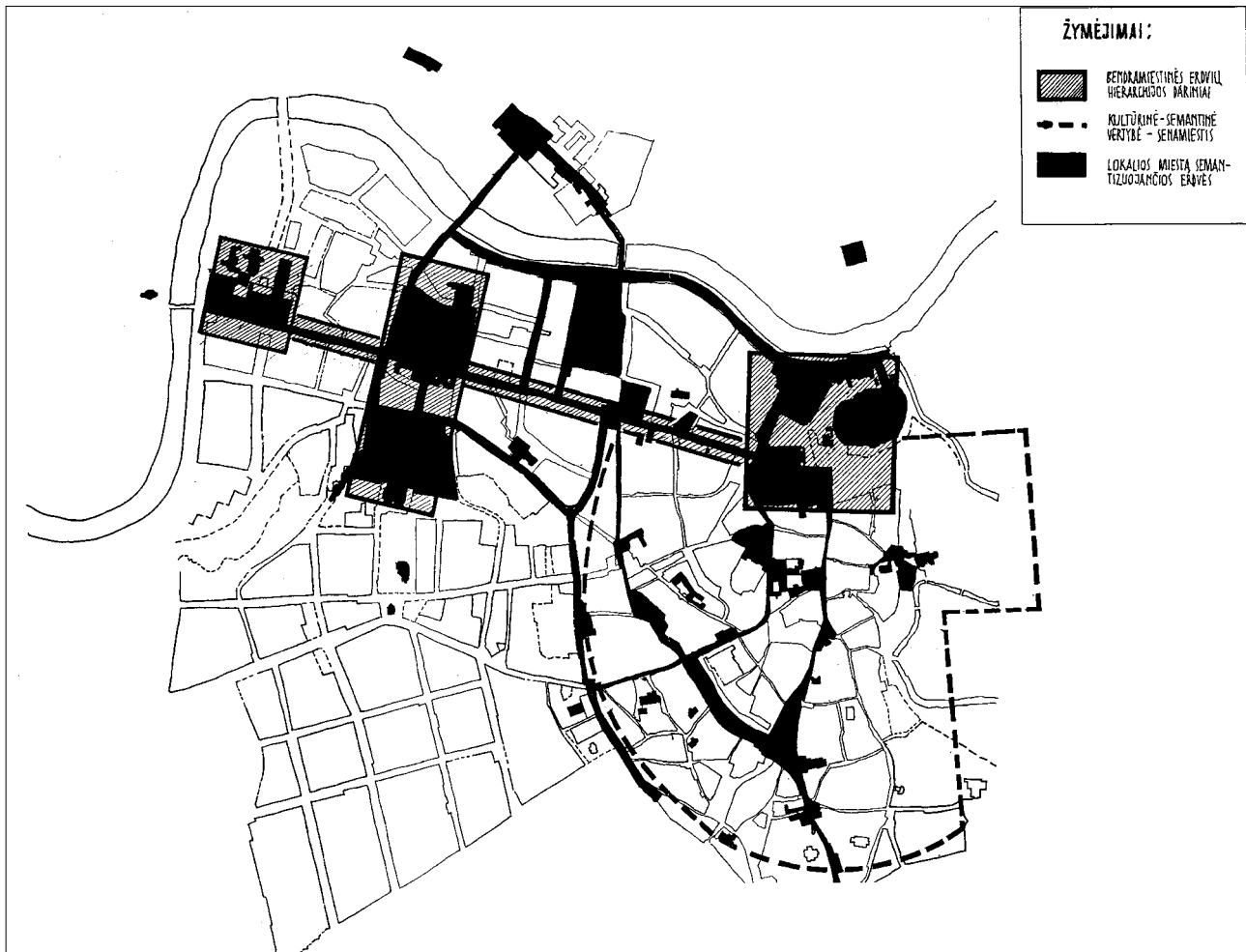
Po Nepriklausomybės atkūrimo pakitus valstybės socialinei politinei situacijai ir kultūrinės orientacijos kryptčiai vakarietiškos visuomenės link, Lukiškių aikštės Vilniuje estetinės transformacijos problema tapo viena aktualiausių sostinėje. Ši aikštė buvo pagrindinis sostinės ideologinis simbolis – netekusi savo esminio atributo – Lenino paminklo – ji tapo anomalija estetinė, semantinė ir struktūrinė prasme.

Europos miesto aikščių formavimo tradicijos ideologiniu aspektu šios erdvės tolesnė raida galėtų vykti

pagal liberaliosios demokratijos tradicijos suformuotus dėsnius, kurie lemia miesto kultūros tradicijų atkūrimą ir plėtotę. Einant tokiu keliu, miesto visuomeninių erdvių kūrimo procese turėtų dalyvauti sociumas. Tačiau esant sudėtingam Vilniaus-miesto ir Vilniaus-sostinės funkcijų pasidalijimui, visų pirma turėtų būti aiškiai įvardytas šios erdvės savininkas. Analizuojant Vilniaus miestą semantizuojančių erdvių sistemos schemą (7 pav.), peršasi išvada, jog Lukiškių aikštės performavimo problemos subjektas turėtų tapti miestas, ne valstybė, nes valstybę reprezentuojančių elementų yra kone visose pagrindinėse Vilniaus centro aikštėse, išskyrus Rotušės aikštę. Tai Lietuvos istorinę-kultūrinę praeitį ženklinantys paminklai Vilniaus Katedros aikštėje, valstybės politinės transformacijos paminklas su valstybės valdymo simboliu – Seimu Nepriklausomybės aikštėje ir Vyriausybės skveru tapusi Savivaldybės aikštė. Kaip matyti iš šio pavyzdžio, pagrindinėse Vilniaus miesto aikštėse dominuoja valstybinė, ne miesto kultūrai ženklinanti atributika (8 pav.). Būtent nuo to ir priklausys, kokios paskirties ir kokia erdvės formavimo koncepcija bei erdvės semiologinė sistema bus pritaikyta naujai formuojamai aikštei.

Kategorijos, miesto visuomeninių erdvių hierarchijos ir tipologiniu aspektais Lukiškių aikštė ateityje dėl savo strateginės padėties turėtų likti vienu svarbiausiu bendramiestinės reikšmės „mazgu“, kuris padėtų spręsti tiek utilitarines (transporto ir judėjimo srautų pasiskirstymo), tiek ir kultūrinių funkcijų poreikio Vilniaus miesto centre problemas. O tai reikštų, kad Lukiškių aikštė galėtų tapti polifunkciška, su visais tokio tipo aikštėms būdingais komfortiškos erdvės bruožais: pripildyta funkcine ir architektūrine prasme; nevienoda – erdvės arba erdvių ribų bei „kadru“ suformavimo prasme. Šiuo metu reguliarioje ir kompoziciniame tiesmukiškumą deklaruojančioje Lukiškių aikštėje šie struktūriniai-kompoziciniai bruožai itin neišplėtoti.

Lukiškių aikštės aplinkos struktūra, planingai suformuota XIX a. reguliarumo ir tipinio rusiško miesto tradicijos su senosios savaimingos arba priemiestinės struktūros liekanomis kvartalų viduje, tipologiškai apibrėžtina kaip mišri. Išskirtų dviejų struktūrinių tipų jungtys yra problematiškiausios struktūrinio užbaigtumo aspektu, tačiau tūrinės erdvinės kompozicijos atžvilgiu dėl savo nereguliarumo (ypač aplink Lukiškių kalėjimą) ši struktūra gali būti keičiama ir užbaigiama formuojant gatvių nominalias perspektyvas bei semantiškai atpažįstamas erdves. Minimų dviejų užstatymo struktūrinių tipų – savaiminio nereguliaraus ir planin-

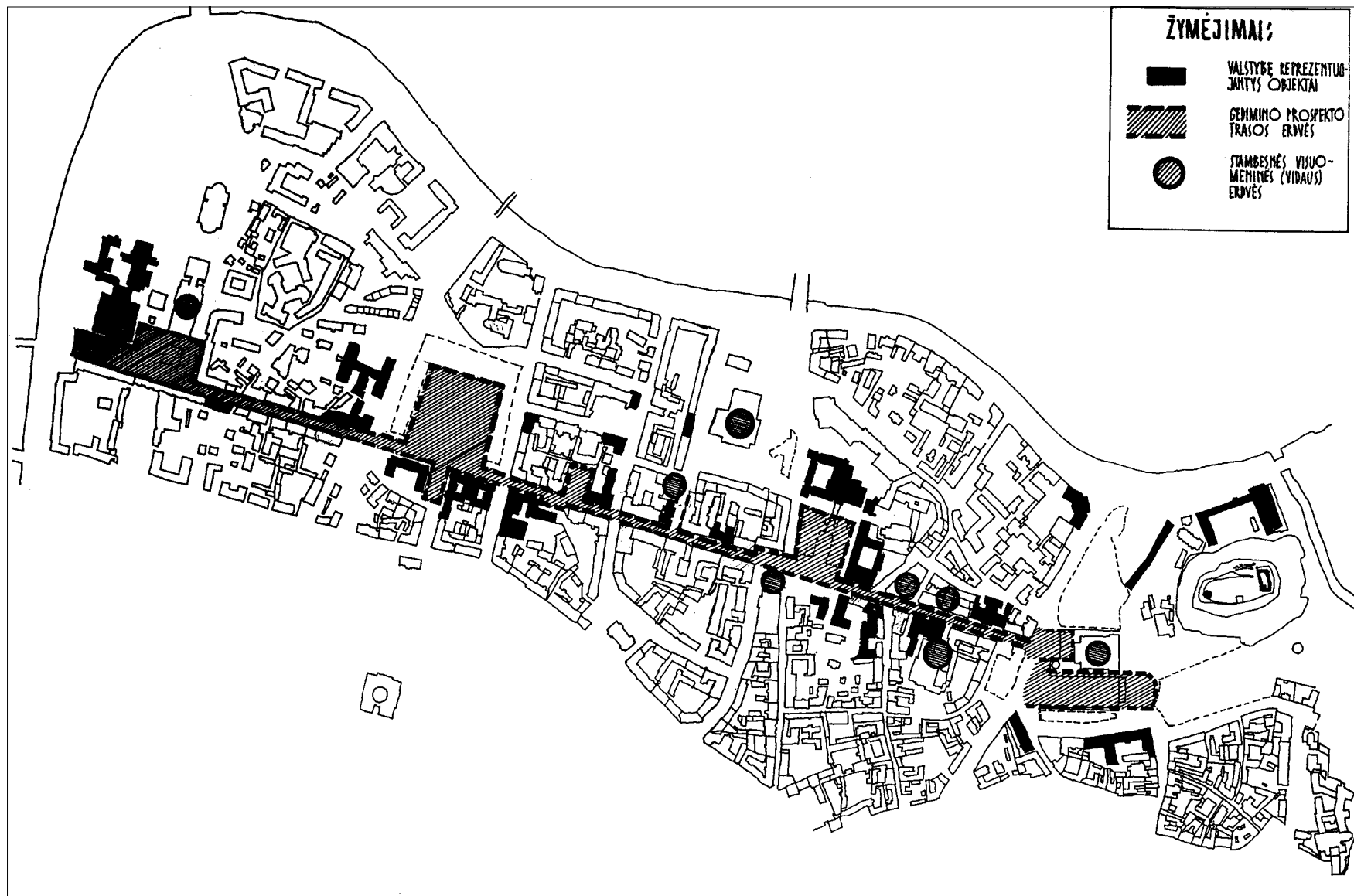

7 pav. Vilniaus miestą semantizuojančių erdvių sistema
 Fig 7. A spatial system semantizing the city of Vilnius

go reguliaraus – skirtumai matomi morfotipo arba miesto modulinio tinklo mastelio aspektu (9 pav.). Lukiškių aikštės urbanistinės aplinkos struktūroje vyrauja dviejų tipų ir dvejo mastelio planingas perimetrinis užstatymas ir morfotipo dydis: vidutinis – privatus ir stambus – valstybinis. Savaimingai susiklosčiusios struktūros liekanos pasireiškia retu privataus sodybinio užstatymo liekanomis, kuris miesto centre natūraliai nyksta (10 pav.). Lukiškių aikštę ribojančioje urbanistinėje aplinkoje išsiskiria keturi stambaus mastelio morfotipo ir užstatymo objektai – be jau minėtų Teismo rūmų, Muzikos akademijos, erdvę formuoja Jokūbo ligoninės bei Užsienio reikalų ministerijos uždarnos ir monofunkciškos posesijos. Kitas užstatymas – perimetrinis – yra vidutinio mastelio ir tradiciškas centro dalims. Išskirtina Lukiškių kalėjimo, kaip uždaro ir dėl savo funkcijos nejunglaus struktūrinio vieneto, problema, kurią spren-

džiant miesto lygmeniu ir sudarant sąlygas tiek funkcinei, tiek ir struktūrinei šio objekto kaitai, transformacija galima.

Lukiškių aikštę ribojančioje aplinkoje, tiesiogiai jos tūrinę erdvinę kompoziciją bei erdvę formuojančioje struktūroje jungiasi privatus ir valstybiniai interesai, formuodami tam tikro polifunkciškumo užuomazgas ir kultūriškumo ženklus. Aikštės erdvė, kuri yra kelių vidutinių aplinkinių kvartalų dydžio tūrinės erdvinės kompozicijos, ją formuojančio morfotipo mastelio ir funkcinio „pripildymo“ atžvilgiu gali būti tvarkoma ir užbaigiama, formuojant psichologiškai komfortišką, naują semantinę erdvės tipą atitinkančią, tradiciškai (kompoziciškai) tvarkomą visuomeninę miesto erdvę. Aptarta urbanistinė aplinka turėtų būti natūraliai struktūriškai pripildyta, naudojant ir tradicines, ir laikmetį atitinkančias semantiškai erdvę identifikuojančias priemones, už-

8 pav. Gedimino prospekto trasos Vilniuje principinė erdvių išsidėstymo schema
Fig 8. A principled scheme of space distribution in the Gediminas avenue of Vilnius

9 pav. Lukiškių aikštės aplinkos morfotipo analizės schema

Fig 9. A morphotype analysis scheme of the Lukiškių Square surroundings

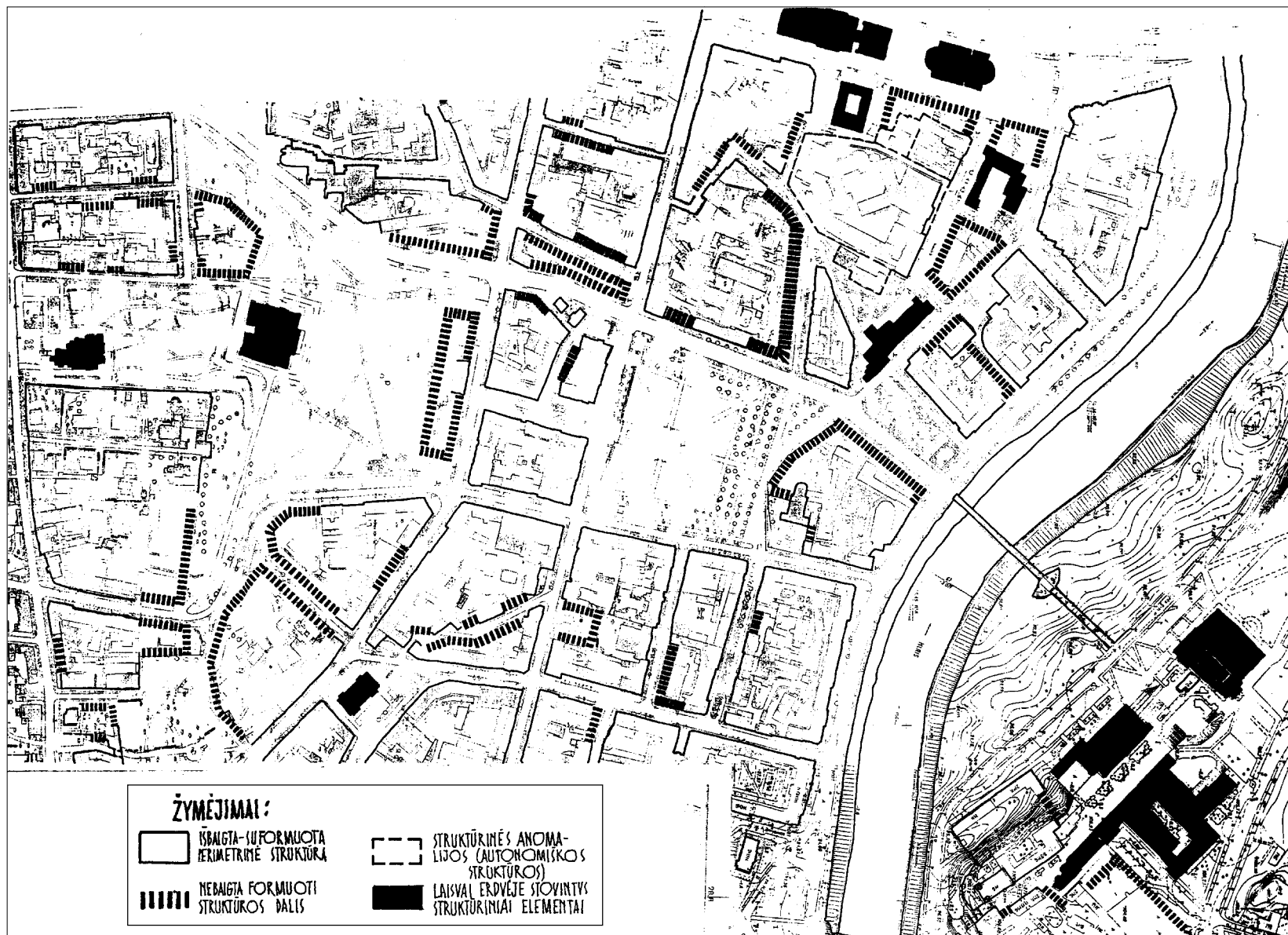
tikrinančias kuo geresnį socialinio užsakymo ir funkcijų kiekio derinį.

Tūrinės erdvinės kompozicijos atžvilgiu dabartinėje Lukiškių aikštės erdvėje išskiriamos kelios erdvinės dominantės, kurios ateityje formuodamos erdvę ir transformuodamos ją liks veiksnios ir išskirtinės tiek struktūros, tiek ir kompozicijos aspektais (11 pav). Tai Šv. Jokūbo ir Pilypo vėlyvojo baroko bažnyčia, Teismo rūmai, Muzikos akademijos pastatai ir buvę Profsajungų rūmai ant Tauro kalno. Dėl kompleksiško minimi objektai analizuotini kaip tūrinės erdvinės kompozicijos dalis ir kaip semantinio analizuojamos erdvės tipo formantai (kaip pirmojo erdvės semantinio lygmens reprezentantai – vertybės), turintys įtakos bet kuriam problemos sprendimui. Savo stambaus mastelio morfotipu – posesija bei architektūra šie objektai formuoja aplinkos tūrinės erdvinės kompozicijos nominalinių perspektyvų ir kadru proporcijų išskirtinius požymius. Dominantės ir apžvalgos atstumo proporcijų mastelis čia yra stambus ir balansuoja ant psichologiškai išskiriamos nominalinės perspektyvos ir silueto ribos. Psichologinis neveiknumas priklauso nuo per didelio apžvalgos atstu-

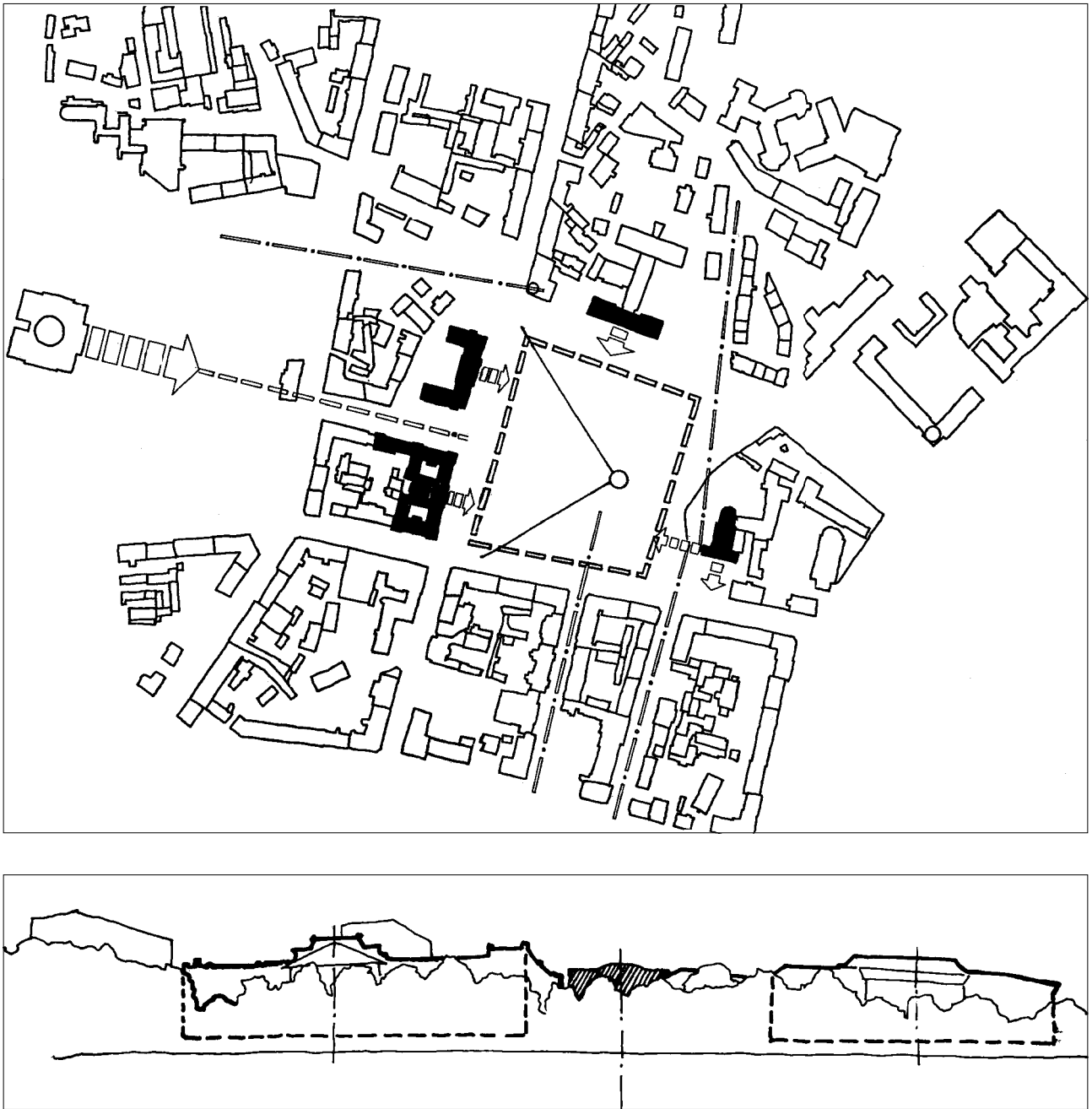
mo, kai nominalinės perspektyvos dalyviai – objektai vizualiai neišskiriami į atskirus vizualinius planus ir suvokiami tik kaip plokščias paveikslas.

Išskirtinos dvi analizuojamoje erdvėje vyraujančios perspektyvos. Pirmoji – Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios vienaplanė atvira nominali perspektyva, be aiškių kompozicinių ryšių su aplinka. Kadangi ši dominantė buvo suformuota anksčiau, dar prieš turgaus aikštės sukultūrinimo laikotarpį, reguliariai aplinkos struktūrai dar nesusiformavus, jos orientacija šiuo metu erdvės kompozicijos atžvilgiu yra atsieta nuo konteksto. Ir struktūriniu, ir semantiniu, ir kompoziciniu atžvilgiu jai reikia sprendinio, eksponuosiančio jos kultūrinę-istorinę vertę bei atitiksiančio jos semantinę-semiologinę sistemą.

Antroji – svarbiausia Lukiškių aikštėje yra frontalioji nominalinė perspektyva, formuojama Teismo rūmų, Muzikos akademijos ir buvusių Profsajungų rūmų kompozicinio komplekso. Šią urbanistinę struktūrą kaip kompleksą įvardiju todėl, kad ši nominalinė perspektyva kompleksiskai suvokiama kaip vertybė tik tada, kai joje dalyvauja visi trys elementai. Didesnis apžvalgos

10 pav. Lukiškių aikštės aplinkos užstatymo kokybės analizės schema
 Fig 10. A qualitative analysis scheme of the Lukiškių Square surroundings development

11 pav. Lukiškių aikštės tūrinę erdvinę kompoziciją formuojančių objektų schema

Fig 11. A scheme of objects forming a volumetrical-spatial composition of the Lukiškių Square

atstumas šią daugiaplanę frontaliają nominalinę perspektyvą vizualiai paverčia siluetu. Be kita ko, tokią aptariamo komplekso sampratą diktuoja jo struktūrinė-kompozicinė sandara, kur ašinę buvusios aikštės kompoziciją buvo bandoma baigti Profsąjungų rūmais, tačiau tiek struktūros užstatymo liekanas kalno papėdėje, tiek ir Teismo rūmų – Muzikos akademijos kompozicinę pusiausvyrą (ne griežtai veidrodinę simetriją), tiek ir rea-

lią Aukų gatvės trasą kompozicine simetrija pavadinsime su tam tikromis išlygomis. Antra vertus, formuojant tokią kompozicinę-struktūrinę erdvę dėmesys buvo kreipiamas tik į vieną vizualinį čia aptariamą kadrą ir buvusią dominantę – paminklo dislokaciją erdvėje, nepaisant kitos aikštės erdvę formuojančios nominalinės perspektyvos – bažnyčios esamybės. Senoji aikštės ašinės kompozicijos koncepcija atitiko ideologizuotos erdvės

poreikius ir formavimo pastangas, nepaisant „nereikšmingų detalių“, tačiau tokia erdvės kompozicijos tradicija ėjo nuo baroko ir labiausiai buvo išplėtota klasicizmo epochoje, kurios kultūrinis palikimas žymimas absoliučios monarchijos socialinės tvarkos modeliu.

4. Išvados

Lietuvos miestų visuomeninių erdvių kaitos problema, aktualėjanti šiandienos Lietuvos kultūrinėje ir socialinėje politinėje situacijoje, įrodo vieną esminių teorinių postulatų, kad miesto visuomeninių erdvių – jo pagrindinių aikščių, gatvių ir kt. estetika, kompozicija, neretai ir struktūra priklauso nuo sociokultūrinių sąlygų, vyraujančių socialinės tvarkos modelių ir kultūrinės orientacijos paradigmu, kuriomis operuoja tam tikras sociumas tam tikru laikotarpiu. Toks miesto visuomeninių erdvių transformavimo socialinis užsakymas tradiciškai orientuojamas į labiausiai ideologizuotas erdves ir, kaip rodo analizuojami istoriniai payzdžiai, būtent šios erdvės dažniausiai sąmoningai transformuojamos, jas pritaikant sociumui aktualiems ideologiniams-kultūriniais poreikiams. Šį socialinį užsakymą priklausomai nuo vyraujančios socialinės tvarkos modelio ir demokratiškumo lygio tradiciškai formuoja arba stipri miesto bendruomenė (demokratijos principu), arba stiprus valstybinis-ideologinis aparatas (totalitarizmo principu). Nuo šio subjekto paprastai ir priklauso ne tik atskiros aikštės, bet neretai ir miesto dalių struktūra, estetika, funkcija ir erdvės semantika.

Išskirtini šie svarbiausi Lukiškių aikštės estetiškos transformacijos postulai:

1. Kultūrologiniu aspektu, iš esmės pasikeitus sociokultūrinėms sąlygoms, Lukiškių aikštė tradiciškai turėtų kisti pagal liberalios demokratijos tradicijos suformuotus erdvės formavimo principus, atsižvelgiant į sociokultūrinio erdvės prototipo poreikį [1] ir į konkrečios miesto bendruomenės interesus. Formuojant Vilniaus miesto svarbiausias visuomenines erdves turėtų dalyvauti miesto bendruomenė, tačiau viena socialinė grupė negali lemti bendramiestinės erdvės likimo.

2. Lukiškių aikštės tolesnei raidai būtina nustatyti šios erdvės savininką, kuris ir suformuluotų pagrindinę – Lukiškių aikštės paskirties – sąlygą.

3. Funkciniu ir Vilniaus visuomeninių erdvių sistemos hierarchijos aspektu Lukiškių aikštė dėl savo padėties Vilniaus centre turėtų likti bendramiestinės reikšmės aikšte, atliekančia daugelį funkcijų.

4. Urbanistinės sandaros atžvilgiu išvelgiamas Lukiškių aikštės ir jos aplinkos struktūros raidos potencia-

las, užbaigiant esamo užstatymo spragas ir formuojant naują užstatymą dabartinėje aikštės erdvėje, siekiant pagal Europos miesto aikščių formavimo tradiciją, atsižvelgiant į vizualinį-psichologinį ir tūrinės erdvinės kompozicijos bei morfotipo mastelio aspektus, suformuoti vizualines aikštės ribas.

5. Lukiškių aikštės estetiškos transformacijos sprendinys turėtų atsižvelgti tiek į tradicinę urbanistinio tinklo raidą, tiek ir į anksčiau aptartus ilgailaikiškumo kriterijus, neprogramuojant semantinio, struktūrinio, kompozicinio ar ideologinio konflikto ateičiai.

Literatūra

1. T. Grunskis. Sociokultūrinė Europos miestų aikščių tradicija // Urbanistika ir architektūra, XXIII t., Nr. 1. Vilnius: Technika, 1999, p. 17–30.
2. L. Mumford. The City in History. Its Origins, its Transformations and its Prospects. Harmondsworth, 1966.
3. S. Gidion. Space, time and architecture. Cambridge: Mass., Harvard University Press, 1941, 5th edition, 1967.
4. Ф. Шое. Заметки по поводу городской семиологии // Современная архитектура, № 1, 1976, с. 5–6.
5. К. Зитте. Художественные основы градостроительства. Москва: Стройиздат, 1993, с. 45–55.
6. Г. И. Зосимов. Пространство города – объект художественного творчества // Эстетическая выразительность города. Москва: Наука, 1986, с. 73–100.
7. В. Л. Глазычев. Поэтика городской среды // Эстетическая выразительность города. Москва: Наука, 1986, с. 130–157.
8. A. Tynbee. An Ekistical Study of the Hellenic City-state. Athens, 1971.
9. V. Jurkštas. Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema. Vilnius: Technika, 1994.

Iteikta 2000 06 29

THE PROBLEM OF AESTHETIC TRANSFORMATION OF THE LUKIŠKIŲ SQUARE IN THE DISCOURSE OF THE EUROPEAN TOWN SQUARE TRADITION

T. Grunskis

Summary

The problem of spontaneous changes in public spaces of the Lithuanian towns, which has become even more urgent in the present cultural socio-political situation in Lithuania, proves one of the most essential theoretical postulates: the aesthetics, composition and frequently even the structure of town public spaces depend on global socio-cultural conditions, dominant specimen of the social order and paradigms of the cultural ori-

entation exploited by a certain socium during a certain period of time. Such a social order for the transformation of town public spaces is traditionally orientated towards the most ideologized spaces, and, as it has been proven by the historic examples analysed in the article, the aforementioned spaces are most often knowingly transformed by applying them to socium-urgent ideological-cultural needs. Depending on a prevailing social system and the level of democracy in a given state, the said social order is commissioned traditionally either by a strong town community (in the case of democracy) or by a strong state-ruled ideological apparatus (in the case of totalitarianism). This subject determines the aesthetics, functions and space semantics not only of a separate square but usually those of separate parts of a town.

One of such urgent problems of Vilnius planning is the problem of the Lukiškių Square. Polemics on its aesthetic transformation and appliance to modern socio-cultural needs of Lithuania and the Vilnius city still continues. The polemics and search for a concrete compositional-structural solution have raised one essential problem: there is no standardized criteria system which would provide for a clear argumentation of a concrete purpose of the Lukiškių Square, what means argumentation of its aesthetic-semantic view and the arsenal of compositional-structural means.

The aim of this article is to analyse the issue of transformation of the Lukiškių Square by applying the legacy of the European town square development tradition, focusing on the subject of the social order rather than on a concrete solution.

Two constituent parts may be distinguished in the concept of the European town square tradition: 1. the socio-cultural tradition of square development, i.e. the impact of development of major socio-political and cultural events on the occurrence of certain square types and certain quality of their aesthetic-semiological solution; 2. the tradition of the town square space formation, i.e. a system of typical solutions of the square space structure, formation of semantics, axiology and typology in a concrete period of time. The first concept of the aforementioned town square tradition is discussed in the article *Sociocultural Tradition of European Town Squares* (1). Narrowing the boundaries of the problem considered, the present article tackles the second concept of the town square tradition, i.e. the tradition of town square space formation.

In the socio-cultural aspect, poly-centrism or cultural „multi-centrism“ with the tradition of a well-developed town as a cultural center is considered to be the axis of the West European cultural tradition. Later it was developed into the tradition of liberal democracy. The latter should be considered one of the traditional doctrines of a European State which determined the occurrence of the town culture and a unique system of public spaces in a European town.

Taking the aforesaid as a background, the author of the article distinguishes five most significant postulates for an aesthetic transformation of the Lukiškių Square. They are as follows:

1. In the culturological aspect, taking into consideration the dominant global socio-cultural conditions, the Lukiškių Square should develop further according to the space formation principles formulated by the tradition of liberal democracy.

The town community's mentality should participate in the process of the formation of town public spaces. A single social group can by no means determine the fate of the space of the entire town.

2. For a further development of the Lukiškių Square, it is vitally important to establish a single owner of the space that would formulate the basic conditions for the purpose of the Lukiškių Square.

3. In the functional aspect and that of a hierarchical system of the Vilnius public spaces, the Lukiškių Square, due to its location in the very center of Vilnius, should remain a square with the significance of the entire city embracing a lot of functions.

4. In the aspect of an urban structure, a great potential of structural development could be foreseen in the Lukiškių Square and its surroundings. The existing development should be completed and formation of a new one should be implemented within the present space of the Lukiškių Square and its approaches, seeking to form clear visual boundaries of the Square according to the principles of the European town square tradition.

5. The solution of an aesthetic transformation of the Lukiškių Square should take into consideration the traditional development of the urban network as well as the longevity criteria and avoid programming of future semantic, structural, compositional and ideological conflicts.

TOMAS GRUNSKIS

*Doctoral student since (1996), Department of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU, formerly VTU, VISI), Saulėtekio al. 11, LT-2040 Vilnius, Lithuania.
E-mail: grunt@takas.lt*

Master of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University, 1996. Research interests: the history of urban planning, the composition and structure of town squares.
